

UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA
FACULTATEA DE LITERE ȘI ȘTIINȚE ALE COMUNICĂRII
DOMENIUL FILOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT

**POLITICUL ÎN ROMANUL MAGREBIN CONTEMPORAN (RACHID MIMOUNI,
YASMINA KHADRA, TAHAR BEN JELLOUN)**

rezumat

Conducător de doctorat :

PROF. UNIV. DR. ELENA-BRÂNDUȘA STEICIUC

Doctorand :

BRUMĂ-MAILLEBUAU MAGDA-ROXANA

2023

CUPRINS

Introducere	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
Obiective, metodologie	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
Politicul	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
Magrebul literar : prezentarea celor trei autori	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
PRIMA PARTE	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
CRITICA SISTEMULUI POLITIC COLONIAL ÎN ALGERIA ȘI MAROC	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. 1. Procesul de aculturație în Magrebul colonial	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. 1. Rachid Mimouni – denunțatorul aculturației algeriene... ..	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. 1. 1. Metafora fluviului	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. 1. 2. O parolă drept titlu : <i>Le printemps n'en sera que plus beau / Primăvara va fi cu atât mai frumoasă</i>	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. 1. 3. « Un rău invizibil și șiret »	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. 2. Aculturația sub lupă la Yasmina Khadra.	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. 2. 1. <i>Ce que le jour doit à la nuit / Ceea ce ziua datorează nopții</i> : o perioadă istorică a Algeriei în secolului XX.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. 2. 2. <i>Les anges meurent de nos blessures / Îngerii mor de rănilor noastre</i> : dispariția unei lumi	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. 3. Marocul aculturat prin ochii lui Tahar Ben Jelloun.	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. 3. 1. Tragicul unei prietenii	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. 3. 2. « Eu îmi plâng țara »	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. 3. 3. « Copiii noștri sunt mai moderni ca noi ».....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
Concluzii	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
II. Pierderea reperelor identitare	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
Concluzii	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
III. Inegalitatea politică și socială.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
Concluzii	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
IV. Lectura epigrafelor	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
A DOUA PARTE.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
VIAȚA POLITICĂ ÎN MAGREB DUPĂ INDEPENDENȚĂ .	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
I. Corupția și alterarea vieții în Algeria și Maroc	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
Concluzii	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
II. Creșterea islamismului.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
II.1. Un roman despre victimele integrismului : <i>Les Agneaux du Seigneur / Mieii Domnului</i> ..	Eroare! Marcaj în document nedefinit.

II.2. Sălbaticie extremă în <i>À quoi rêvent les loups / La ce visează lupii</i>	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
II. 3. Cum putem fi kamikaze ? – <i>Khalil</i>	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
II. 4. Tahar Ben Jelloun – un apărător al Islamului adevărat	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
Concluzii	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
III.Fenomenul migrației	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
III.1 Migrația internă	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
II.2. Migrația internațională	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
Concluzii	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
IV. Exilul și consecințele sale nefaste	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
IV.1. « Spectacolul unui om ajuns la capătul puterilor »	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
IV.2. « Eu nu am o țară interioară »	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
Concluzii	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
Concluzii finale	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
Bibliografie	12

Literatura magrebină de expresie franceză reprezintă o triplă provocare pentru cercetători: mai întâi aceasta nu este ușor de abordat, având în vedere diversitatea autorilor marocani, algerieni și tunisieni care s-au exprimat în limba colonizatorului. Apoi, pentru că aceasta presupune o bună cunoaștere a culturii arabo-berbere, a Islamului, a realităților socio-politice ale secolului al XX-lea. În sfârșit pentru că bibliografia care privește această zonă geografică este destul de dificil de găsit, precum și corpusul.

Cercetarea noastră doctorală abordează tema politicului așa cum apare aceasta în literatura magrebină de limbă franceză, ai cărei reprezentanți de marcă sunt Rachid Mimouni, Yasmina Khadra, Tahar Ben Jelloun într-o perspectivă cronologică (I. perioada colonială ; II. perioada post-colonială).

Originalitatea temei noastre constă în primul rând în tema propusă care nu a mai fost abordată în cercetarea doctorală din România. În al doilea rând, alegerea perspectivei tematice ne singularizează, căci plecând de la marii tematicieni, ne aplecăm asupra acestor scriitori de mare anvergură. Considerăm că demersul nostru este oportun deoarece în lumea contemporană Maghrebul este un „butoi de pulbere”, la fel cum erau Balcanii la începutul secolului XX și tema politicului este de mare actualitate.

Moștenirea culturală conferă dimensiuni specifice romanului magrebin : el este militant, intelectual, magic și mitic. Temele care structurează textul sunt dezrădăcinarea, rătăcirea, absența, exilul, uitarea, călătoria, negarea originilor, delirul și tulburarea identitară. Scrierea mărturiilor reprezintă o ficționalizare a evenimentelor istorice din spațiul magrebin (lupta pentru independență) în opera celor trei autori, care este de fapt o formă de rezistență. Ea oferă o imagine a popoarelor „indigene”. Întoarcerea către sine (etnocentrismul) reprezintă fundamentul identitar, distrus în timpul perioadei coloniale.

Am ales drept corpus de lucru cele mai semnificative romane din vasta opera a fiecărui autor și anume acelea în care prezența politicului este cea mai clară. Pentru Rachid Mimouni : *Le printemps n'en sera que plus beau / Primăvara va fi cu atât mai frumoasă*, *Le fleuve détourné / Râul deviat*, *L'Honneur de la tribu / Onoarea tribului*. În ceea ce-l privește pe romancierul Yasmina Khadra, am selectat cinci romane: *Les Agneaux du Seigneur / Mieii Domnului*, *À quoi rêvent les loups / La ce visează lupii*, *Ce que le jour doit à la nuit / Ceea ce ziua datorează nopții*, *Les anges meurent de nos blessures / Îngerii mor de rănilor noastre*, *Khalil*. Tahar Ben Jelloun este prezent cu următoarele titluri : *La réclusion solitaire /*

Retragerea singuratică, Le dernier ami / Ultimul prieten, Partir / Plecarea, Au pays / În țară și două eseuri: *Rasismul explicat fiicei mele și Islamul explicat copiilor*. Toate aceste opere au protagoniști ce reprezintă exemple edificatoare prin experiențele lor de viață, care se desfășoară într-un cadru istoric bine conturat.

Teza caută să identifice țesătura tematică specifică scriitorilor studiați, să analizeze diverse aspecte stilistice. Funcția matriceală a temelor explică perspectiva socio-politică a romancierilor nord-africani, în strânsă legătură cu cea literară, care trebuie să trezească și să sensibilizeze cititorii.

Ca metodologie de lucru, am ales critica tematică care ni se pare cea mai potrivită pentru a evidenția parcursul istoric al acestor țări (Algeria și Maroc) în perioada colonială și postcolonială, care a influențat universul intim al personajelor, obiceiurile zilnice, experiențele lor sociale. Analiza noastră este ghidată de câțiva critici tematici majori – Gaston Bachelard, Roland Barthes, Jean Rousset, Jean-Pierre Richard - de la care folosim unele concepte : temă, rețea tematică, motiv, imagine.

Analiza noastră are la bază distincția făcută de Jacques Rancière între cei doi termeni : politicul și politica. Acesta definește politicul astfel: „Întâlnirea a două procese heterogene, poliția și politica”. Pentru el, politicul se referă mai ales la teoria și principiile puterii, ale legilor și comunității. Acest teoretician arată că termenul feminin - politica - se referă la luptele pentru putere, care sunt practici emancipatoare ale acestui spațiu instituțional și la viața politică, în timp ce poliția reprezintă ordinea socială. Poliția și politica se află într-o relație de opoziție: ordinea socială are o natură inegală din cauza resurselor inegale, în timp ce politica confirmă egalitatea indivizilor în fața legii.

Teza consideră operele ca „un întreg” (J.-P. Richard) și face un inventar al temelor și motivelor pentru a examina diferitele moduri în care acestea se concretizează de-a lungul textului și pentru a identifica „obsesiile” autorilor. Evidențiem ceea ce ține de imaginația acestor popoare, precum și simbolurile, miturile. Dorim să detectăm toate semnificațiile unei teme pentru a afla dacă scriitorul a avut un „proiect existențial” (J.-P. Richard) atunci când și-a creat opera.

Prima parte a tezei noastre este intitulată Critica sistemului politic colonial în Algeria și Maroc. Structurată în trei capitole, se focalizează pe critica acerbă a societății magrebiene din perioada colonială. În această parte am prezentat modul în care scriitorii respectivi pun în evidență consecințele colonialismului la nivelul diferitelor categorii sociale. În primul capitol – Procesul de aculturație în Mabhrebul colonial - am analizat un fenomen foarte vizibil, aculturația, modul în care personajele se metamorfizează pe parcursul evoluției lor și

schimbările radicale impuse de regimul străin la putere în Magreb la nivel politic, lingvistic, social și cultural. Aculturația este definită de antropologii americani Melville Herskovits, Robert Redfield et Ralph Linton ca : „ansamblul fenomenelor care rezultă din interacțiunea grupurile aparținând unor culturi diferite care intră în contact continuu și direct și schimbările care intervin în modelele culturale originale ale unuia sau celuilalt grup.”¹

Am observat modul în care colonialismul francez, care a durat aproape două secole, a influențat viața popoarelor dominate: algerian și marocan. Ca mare putere politică în lume, Franța își impune modul de viață occidental, asumându-și rolul de a aduce modernitate în spațiului cucerit : Magreb.

Aculturația a provocat schimbări uneori ireversibile în modul de viață al acestor națiuni. Cele trei romane ale lui Mimouni analizate în cercetările noastre: (*Le fleuve détourné / Râul deviat, L'Honneur de la tribu / Onoarea tribului, Le printemps n'en sera que plus beau / Primăvara va fi cu atât mai frumoasă*) prezintă o Algerie cucerită și aculturată treptat. Acest proces afectează întreaga populație, care trebuie să-și schimbe complet modul de viață și să-l dobândească pe cel al cuceritorului. Transformările au loc la nivel politic, social, educațional, comportamental, lingvistic, al obiceiurilor alimentare și al modei. Efectele aculturației sunt uneori mutații grotești care se concretizează în personaje tipice care provin din toate categoriile sociale: parveniții, ipocriții, tiranii, cei fără scrupule, leneșii, nebunii. „Ciocnirea culturilor” duce la pervertirea lumii senine de altădată și la apariția unui fel de hibrid cultural, care îmbrățișează forme străine, fără a ține cont de propria sa esență.

Rachid Mimouni și Yasmina Khadra, cei doi romancierii algerieni, prin scrisul lor militant oferă exemple de personaje care au suferit tragedii în timpul regimurilor tiranice. Înfrângerea colonială, dezrădăcinarea sunt răni inacceptabile pentru poporul algerian, care îi determină pe scriitori să se ridice împotriva puterii.

Rachid Mimouni militează împotriva exploatării poporului său și pentru o Algerie liberă, care sub francezi își pierde autenticitatea și se confruntă cu cele mai grave schimbări culturale. Romancierul oferă fie personaje foarte bine conturate, dar și un personaj colectiv, tribul, care arată alterarea unei întregi societăți sub imperiul „rasei albe” atotputernice. Modificarea culturii algeriene este una dintre rănila lăsate de sistemul politic străin, care vizează întreaga societate și care reflectă puterea zdrobitoare a dominantului și neputința celor învinși. Mimouni accentuează umilirea constantă a nord-africanilor, o consecință a gravelor inegalități politice și sociale.

¹ Melville, Herskovits, Robert, Redfield, Ralph, Linton, *Mémoire pour l'étude de l'acculturation, Traité de sociologie*, Vol. 2, Paris, Editura Garnier, 1968, traducere de Evelyne, Lavenue, p. 316.

Yasmina Khadra continuă pe aceeași cale ca predecesorul lui, Rachid Mimouni. Romanele sale evidențiază atrocitățile colonialismului care a adus profunde metamorfoze vieții din Algeria. Aculturația este subliniată de personaje care suferă modificări radicale la toate nivelurile: schimbarea numelui, a vestimentației, a hranei, respingerea și lipsa de respect față de anumite tabuuri pentru musulmani (alcoolul, consumul de carne de porc, prostituția, portul vălului etc). Scriitorul accentuează relațiile de putere dintre coloniști și indigeni, mai ales prin decalajul dintre mediul urban (simbol al colonialismului) și mediul rural (locul de viață al populației locale). Khadra prezintă și imaginea colonizatorului care consideră că totul îi aparține și că a schimbat în bine fața țării, ceea ce îi dă dreptul de a se comporta ca un cuceritor. Coabitarea celor două popoare și schimbările politice care au loc în Algeria arată un spațiu de durere, dar și de rezistență și speranță.

Al doilea capitol – Pierderea reperelor identitare- se dorește a fi o oglindă a celor mai intime suferințe și schimbări resimțite de poporul algerian și marocan în această perioadă istorică. Acesta parte a lucrării analizează consecințele grave pe care politica nedreaptă le-a avut asupra indivizilor care au trăit fără a avea dreptul sau puterea de a se exprima liber. Prin exemple de personaje care au avut probleme de adaptare (și deci dezechilibre profunde), am dezvoltat necazurile cauzate de imposibilitatea de a scăpa de destine dictate de politic.

Problematica inegalității sociale a acestui spațiu constituie obiectivul celui de-al treilea capitol. Acest lucru se vede în abuzurile coloniștilor și crimele împotriva populației locale, dar și în comportamentul rasist și discriminatoriu și segregarea socială. Dezechilibrul social dintre francezi și nativi crește în ciuda propagandei politice false a Algeriei franceze, unde toți sunt egali.

Rasismul și nedreptățile sociale sunt relevate în opera lui Yasminei Khadra care prezintă diferențele imense și segregarea socială și spațială care există între coloniști și algerieni, precum și comportamentul celor dintâi față de colonizați.

În ceea ce privește Marocul, Tahar Ben Jelloun oferă și o imagine a unei societăți care se confruntă cu disparități imense și nu se poate supune decât deciziilor monarhiei care controlează și manipulează țara. Ben Jelloun dezvoltă de asemenea în romanele sale inegalitatea socială care există între bărbați și femei în societatea marocană.

A doua parte a tezei noastre dorește să marcheze consecințele vieții politice a spațiului algerian și marocan după eliberarea acestor țări. Primul capitol al acestei părți – Corupția și alterarea vieții în Algeria și Maroc - prezintă fenomenul corupției care monopolizează aproape toată societatea: clasa politică și administrația și încetul cu încetul întreaga ierarhie socială. Prin figuri de lideri despotici, am evidențiat democrația neînțeleasă și inadvertența

dintre situația socială a acestor țări și o formă politică de influență occidentală care nu își găsește terenul potrivit și ia în acest spațiu o formă grotescă.

Cel de-al doilea capitol – Creșterea islamismului - prezintă un alt fenomen social foarte periculos, extremismul religios, care câștigă teren într-o societate coruptă care și-a pierdut orientarea și nu mai are nicio speranță. Fanatismul își găsește drumul în religie pentru că oferă vizibilitate și putere nefericiților într-o societate în care doar politicienii parveniți dețin controlul.

Yasmina Khadra și Tahar Ben Jelloun avertizează cititorii despre pericolele acestui fenomen la nivel social și mental. Cei doi scriitori sunt interesați în mod deosebit de cei ușor de manipulat și de radicalizat: adeptii sunt de obicei recrutați în rândul tinerilor care nu au studii și au norocul să aibă o poziție socială bună; prin implicarea lor în mișcarea fundamentalistă obțin vizibilitatea și respectul atât de dorit, așa cum este cazul unor personaje din romanele *Les Agneaux du Seigneur / Mieii Domnului*, *Khalil, À quoi rêvent les loups / La ce visează lupii*, *Partir/ Plecarea*. Islamiștii își ademenesc adeptii dându-le un scop în viață și promițându-le statutul de martiri, care vor petrece veșnicia în paradis.

Frustrările cauzate de mizerie și corupție politică, cunoștințele limitate despre lume și despre viață se concretizează în acceptarea unei ideologii criminale care îi sacrifică pe toți cei care i se opun: familia, prietenii. Extremismul religios schimbă întreaga față a societății prin atrocitatea crimelor, terorii și suspiciunii.

Yasmina Khadra avertizează asupra pericolului „credincioșilor” în romanele sale. Autorul oferă două perspective: una a adeptului, care se vrea să fie adevărata cale în viață, purificarea pământească înaintea vieții alături de divinitate, și una a restului lumii, care trebuie să sufere acțiunile criminalilor fanatici.

Tahar Ben Jelloun atrage atenția asupra acestui fenomen extremist din Maroc, dar și asupra manifestărilor lui în străinătate, printre exilați, unde tinerii care nu au de muncă și nici studii devenind prada preferată a membrilor grupărilor islamiști, care încearcă să-i coopteze în cadrul organizațiilor lor. El face apel la public să reflecteze asupra consecințelor islamismului care afectează pe toată lumea, deoarece radicalizarea are în vedere formarea de teroriști care comită atacuri în numele religiei care vizează întreaga lume.

Creșterea acestui fenomen religios și social își are rădăcinile în frustrările nord-africanilor care încă mai trebuie să suporte nedreptățile unui sistem politic opresiv, asemănător colonialismului. Islamismul este o manifestare extremistă a islamului, care își propune să distrugă toți inamicii acestei religii sub formă de jihad, război sfânt.

Al treilea capitol este dedicat migrației, care se naște din mizerie și disperare. Această decizie drastică dezvăluie imposibilitatea de a continua viața în țări în care oamenii nu au șansa să-și depășească condiția și trebuie să supraviețuiască confruntându-se cu cele mai grave situații.

Romancierii algerieni Rachid Mimouni și Yasmina Khadra și scriitorul marocan Tahar Ben Jelloun sunt interesați de consecințele migrației asupra vieții oamenilor din Maghreb. Ei vor să denunțe, prin literatura lor, durerile pe care le-au îndurat popoarele lor și să conștientizeze cititorii care trebuie să cunoască cauzele și obstacolele experienței migratorii. Migrația este văzută de personaje ca o ultimă soluție pentru a ieși din mediu. Dorința de a fugi din țară și de a lăsa totul în urmă, de a renaște în altă parte, este cauzată de lipsa de oportunități și de nedreptățile sociale din propria țară.

Rătăciră și creșterea migrației ilegale sunt rezultatele politicilor restrictive ale țărilor din Magreb. Mișcarea personajelor care are loc în interiorul țării presupune o deplasare din spațiul rural în spațiul urban: unii țărani merg în orașe pentru a scăpa de foamete și boli. Există și triburi care sunt forțate să meargă în deșert și să trăiască izolat. Migrația internațională implică plecarea oamenilor dintr-o țară din regiunea Maghreb în Europa are ca scop îmbunătățirea vieții. Cu toate acestea, Occidentul atât de dorit și visat de cei din sudul Mării Mediterane nu este un El Dorado, ci un loc în care supraviețuiesc doar cei mai puternici. Migrația este o alegere asumată cauzată de disperarea mizeriei cotidiene a Maghrebului, dar de multe ori deziluzia migranților este foarte mare și duce la pierderea lor.

Mimouni, Khadra, Ben Jelloun propun personaje care trebuie să recurgă la această schimbare de viață prin migrație, din motive politice sau sociale. Ei schițează imaginea imigrantului care nu își găsește locul în noua societate pentru că este exclus din viața socială. El nu găsește compasiunea și sprijinul pentru a depăși dificultățile de a trăi printre străini. Fiecare mic gest care l-ar putea ajuta să depășească migrația se transformă într-o respingere totală a societății gazdă, care este rece și rasistă. Imigranții sunt tolerați în noua țară, dar efortul de a-i include în societate variază de la țară la țară. Ei rămân la periferia socială, incapabili să atingă demnitatea unei vieți normale, așa cum este cazul personaului-narator din *La réclusion solitaire / Recluziunea singuratică*.

Discriminarea, suspiciunea și excluderea socială sunt principalele forme de tratament abuziv împotriva imigranților. Perpetuarea superiorității „rasei albe” este vizibilă în aroganța și xenofobia societății occidentale, care preferă să acuze și să găsească vinovații propriilor crime și nedreptăți în rândul imigranților magrebini. Pentru a depăși problemele spinoase ale imigranților, romancierii propun educația, care este cheia asimilării și dezvoltării sociale.

Exilul, o altă consecință a climatului politic magrebin, este supus analizei în cel de-al patrulea capitol. Viața în exil trebuie să asigure supraviețuirea celor plecați din țară, dar în schimb aceștia se confruntă cu „ciocnirea civilizațiilor”, ceea ce duce la o serie de răsturnări de natură socială, culturală, emoțională.

Exilul provoacă traume profunde, personajele exilaților resimt schimbarea decorului ca o ruptură cu originile lor. Lipsa țării natale și a relațiilor apropiate, viața trăită într-o țară străină face diferența între rezidenții occidentali și imigranții săraci ceea ce se concretizează printr-o uscăciune internă și pierderea legăturii cu trecutul pentru cei din urmă. Sentimentul de alienare este sporit de izolare. Lipsa de compasiune și empatie din partea francezilor crește alunecarea către instabilitatea nervoasă. Întrucât majoritatea personajelor sunt bărbați singuri, fără sprijin moral și emoțional din partea familiilor lor, răceala relațiilor sociale poate avea consecințe negative (depresie, sinucidere, izolare). Sunt considerați de societatea gazdă drept persoane dispensabile, care nu contează pentru angajatori, nici măcar în caz de accidente, locurile de muncă pe șantiere nu oferă asigurare pentru imigranții magrebieni.

Diversele fațete ale politicului (cu toate implicațiile lor sociale și culturale) din Algeria și Maroc – înainte și după independență – au fost surprinse de Rachid Mimouni, Yasmina Khadra și Tahar Ben Jelloun, care s-au interesat îndeaproape de situația țărilor lor. Prin ficționalizarea istoriei reale, ei au arătat experiența mai multor generații care nu au avut acces la o viață decentă din cauza guvernărilor (francezi și locali). Aceștia din urmă au profitat de lupta de eliberare populară și au vizat doar puterea și realizarea personală.

Am putut observa că alegerea personajelor a fost determinată și de viața politică și socială: eroii sunt cel mai adesea supraviețuitori ai regimului, militanți, revoluționari, marginalizați, asupriți, exilați. Ceea ce promovează cei trei autori este - între altele - cunoașterea culturii migranților, a țărilor acestora, pentru ca populațiile occidentală să depășească barierele culturale, frica și prejudecățile.

Societatea occidentală trebuie să cunoască prin aceste povești scrise în limba franceză adevărata situație politică a țărilor din Maghreb cu toate implicațiile, pe care am încercat să le prezentăm în teza noastră. Prin urmare, cărțile lui Mimouni, Khadra și Ben Jelloun sunt romane realiste care deschid ușa publicului occidental către lumea arabo-berberă.

Originalitatea lor constă în modul de redare a frumuseții culturii lor, care ne-a fascinat încă de la început. Adesea în romanele supuse analizei comicul se naște printr-un amestec cultural grotesc. Diverse personaje care vor să impresioneze folosind franceza într-un mod stângaci, arătând în acest fel că nu-și cunosc nici cultura, nici pe cealaltă. Printr-o ironie

vizibilă, acești scriitori dezvăluie artificialitatea societății, care este surprinsă în acest aspect al formei, fără conținut.

Teza noastră se dorește a fi o contribuție românească la diversele studii internaționale asupra celor trei autori nord-africani francofoni, care au în comun faptul de a-și face cunoscute valorile culturale în întreaga lume. Lupta lor este personală și vizează întreaga societate occidentală pentru că ei vor să deschidă mințile și să consolideze rolul literaturii ca sursă de cunoaștere în lume și să pună în evidență pericolele dispariției culturii, mai ales dacă ne gândim la actuala societate, inundată de informații false, de consumerism, de lupta pentru resurse.

Pe viitor, ne propunem să continuăm această preocupare pentru autorii nord-africani francofoni, care a început în urmă cu șase ani. Acest lucru se va realiza prin traduceri de romane care nu au fost încă traduse în limba română și care vor introduce cititorii români în realitatea Magrebului și a acestor autori de mare valoare literară.

BIBLIOGRAPHIE

CORPUS

- BEN JELLOUN, Tahar, *La réclusion solitaire*, Paris, Éditions Denoël, 1976.
- BEN JELLOUN, Tahar, *L'Islam expliqué aux enfants*, Paris, Éditions du Seuil, 2002.
- BEN JELLOUN, Tahar, *Le dernier ami*, Paris, Éditions Gallimard, 2004.
- BEN JELLOUN, Tahar, *Partir*, Paris, Éditions Gallimard, 2006.
- BEN JELLOUN, Tahar, *Au pays*, Paris, Éditions Gallimard, 2009.
- BEN JELLOUN, Tahar, *Le racisme expliqué à ma fille*, Paris, Éditions du Seuil, 2009.
- KHADRA, Yasmina, *Les Agneaux du Seigneur*, Paris, Éditions Julliard, 1998.
- KHADRA, Yasmina, *À quoi rêvent les loups*, Paris, Éditions Julliard, 1999.
- KHADRA, Yasmina, *Ce que le jour doit à la nuit*, Paris, Éditions Julliard, 2008.
- KHADRA, Yasmina, *Les anges meurent de nos blessures*, Paris, Éditions Julliard, 2013.
- KHADRA, Yasmina, *Khalil*, Paris, Éditions Julliard, 2018.
- MIMOUNI, Rachid, *Le fleuve détourné*, Paris, Éditions Robert Laffont, 1982.
- MIMOUNI, Rachid, *paratexte du roman « Tombéza »*, Paris, Éditions Laphomic, 1985.
- MIMOUNI, Rachid, *Le printemps n'en sera que plus beau*, Paris, Éditions Stock, 1995.
- MIMOUNI, Rachid, *L'Honneur de la tribu*, Paris, Éditions Stock, 1999.

RÉFÉRENCES CRITIQUES

ACHOUR, Christiane, *Abécédaires en devenir. Idéologie coloniale et langue française en Algérie*, Alger, Éditions Entreprise algérienne de presse, 1985.

ACHOUR, Christiane, *Anthologie de la littérature algérienne de langue française*, Alger, Éditions Entreprise algérienne de presse Bordas, 1990.

AIMÉ, Césaire, *Discours sur le colonialisme*, Paris, Éditions Présence Africaine, 1955.

AREZKI, Dalila, *L'identité berbère. De la frustration berbère à la violence. La revendication en Kabylie*, Biarritz, Éditions Séguier, 2004.

ARISTOTE, *La Politique*, traduction par Jules Barthélémy-Saint-Hilaire, Paris, Éditions Librairie Philosophique de Ladrange, 1874.

ARNAUD, Jacqueline « Exil, errance, voyage », *Exil et Littérature*, Grenoble, ouvrage collectif, Éditions Plon, 1986.

BACHELARD, Gaston, *l'Air et les Songes. Essai sur l'imagination du mouvement*, Paris, Édition José Corti. 1972.

BARTHES, Roland, *Michelet par lui-même*, Paris, Éditions du Seuil, 1954.

BEN JELLOUN, Tahar, *À l'insu du souvenir*, (poèmes), Paris, Éditions François Maspero, 1980.

BENNABI, Malek, *Vocation de l'Islam*, Alger, Éditions El Borhane, 2015.

BONNEWITZ, Patrice, *Classes sociales et inégalité*, coll. « Thèmes et Débats », Paris, Éditions Bréal, 2004.

BONN, Charles, *Le roman algérien de langue française*, Paris, Éditions Harmattan, 1985.

BONN, Charles, LECARME, Jacques et GARNIER, Xavier, « Algérie », *Littérature francophone*, Paris, Éditions Hatier, (Tome 1 : Le roman), 1997.

BOURDIEU, Pierre, *Le Sens pratique*, Paris, Les Éditions de Minuit, coll. « Le sens commun », 1980.

BOURDIEU, Pierre, *Actes de recherche en Science Sociales*, Paris, Éditions Persée, 1981.

BOURKIS, Ridha, *Tahar Ben Jelloun. La poussière d'or et la face masquée*, Paris, Éditions l'Harmattan, 1995.

BRAUD, Philippe, *Sociologie politique*, Paris, Éditions LGDJ, 2014.

CERTEAU, Michel, *L'étranger ou l'union dans la différence*, Paris, Éditions du Seuil, 2005.

CHEBEL, Malek, *Le corps en Islam*, Éditions P.U.F., Paris, 1984.

CHIKHI, Beïda, *L'Écrivain masqué*, Éditions P.U.F., Paris-Sorbonne, 2008.

CLAVARON, Yves, *Poétique du roman postcolonial*, Saint-Étienne, Éditions Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2011.

D'AQUIN, Thomas, *La Somme contre les gentils*, traduction par Cyrille Michon, Paris, Éditions Flammarion, 1999.

DÉJEUX, Jean, *La littérature algérienne contemporaine, Que sais-je?*, Paris, Éditions P.U.F., 1979.

DUBAR, Claude, *La crise des identités. L'interprétation d'une mutation*, Paris, Éditions Éditions Presses Universitaires de France, 2007.

DURAND, Gilbert, *Figures mythiques et Visages de l'oeuvre*, Paris, Éditions Berg international, 1979.

ELIADE, Mircea, *Images et symboles*, Paris, Éditions Gallimard, 1952.

ELIADE, Mircea, *Le sacré et le profane*, Paris, Éditions Gallimard, 1965.

FANON, Frantz, *Les Damnés de la terre. Discours Jules Ferry de 28 juillet 1885*, Paris, Éditions La Découverte § Syros, 2002.

FAVRE, Pierre, *Comprendre le monde pour le changer*, Paris, Éditions Presses de Sciences Po, 2005.

GÉLARD, Marie-Luce, *Le Pilier de la tente*, Paris, Éditions Maison des Sciences de l'Homme, 2003.

GLISSANT, Édouard, *Poétique de la Relation*, Paris, Éditions Gallimard, 1990.

HABERMAS, Jürgen, *Droit et Démocratie*, traduit de l'allemand par Rainer Rochlitz et Christian Bouchindhomme, Paris, Éditions Gallimard, 1997.

HERSKOVITS, Melville, REDFIELD, Robert, Linton, Ralph, *Mémoire pour l'étude de l'acculturation, Traité de sociologie*, t. 2, Paris, Éditions Garnier, 1968, traduction par LAVENU, Evelyne.

HUNTINGTON, Samuel, *Le choc des civilisations*, Paris, Éditions Odile Jacob, 1997.

JACCARD, Roland, *L'exil intérieur*, Paris, Éditions P.U.F., [1975], 2010.

KANT, Emanuel, *Anthropologie du point de vue pragmatique*, traduction par Alain Renaut, Paris, Éditions Vrin, 1994.

KRISTEVA, Julia, *Étrangers à nous-mêmes*, Paris, Éditions Fayard, 1988.

KOHN-PIREAUX, Laurence *Étude sur Tahar Ben Jelloun. L'Enfant de sable, La Nuit sacrée*, Paris, Éditions Ellipses, 2000.

LE BRETON, David, *Sociologie du corps*, Paris, Éditions P.U.F., 1992.

LÉVI-STRAUSS, Claude, *Anthropologie structurale*, Paris, Éditions Plon, 1958.

LIÈVRE, Viviane, LOUDE, Jean Yves, *Danses du Maghreb d'une rive à l'autre*, Indiana, Éditions Karthala, 1987.

LOUNIS, Aziza, *Littérature Maghrébine d'expression française*, Coordonation internationale des chercheurs sur la littérature maghrébine, Paris, Éditions EDICEF, 1996.

MACHIAVEL, Nicolas, *Le Prince*, traduction par Amelot de la Housaye, Paris, Éditions Jean de Bonnot, 1968.

MAGRIS, Claudio, *Microcosmes*, Coll. « Folio », Paris, Éditions Gallimard, 2000.

MAINGUENEAU, Dominique, *Le Discours littéraire - Paratopie et scène d'énonciation*, Paris, Éditions Armand Colin, 2004.

MARX, Karl, *Le Capital*, livre I, traduction par J.- P. Lefebvre, Paris, Éditions P.U.F., « Quadrige », 1993.

MEAD, George, *L'Esprit, le soi, et la société*, Paris, Éditions P.U.F., 2006.

MEMMI, Albert, *Portrait du colonisé*, Paris, Éditions Payot, 1973.

MILLY, Jean, *Poétique des textes*, Paris, Éditions Nathan, 1992.

MODREANU, Simona, *Lecturi fluide*, Iași, Éditions Junimea, Col. Colocvialia, 2008.

MONTANDON, Alain, *Viellir en exil*, Études rassemblées par Alain Montandon et Philippe Pitaud, Clermont - Ferrand, Éditions Presses Universitaires Blaise Pascal, Centre de recherches sur les Littératures Modernes et Contemporaines, 2005.

MONTESQUIEU, Charles Louis, *L'Esprit des lois*, Paris, Éditions Librairie de Firmin Didot Frères, 1844.

MUCHIELLI, Alex, *L'Identité*, Paris, Éditions Presse Universitaire, Collection « Que sais-je ? », 1986.

MUCCHIELLI-BOURCIER, Arlette, MUCCHIELLI, Roger, *Lexique des sciences sociales*, Paris, Éditions Entreprise Moderne d'Édition, 1969.

PLATON, *La République*, livre 1, traduction par Émile Chambry, Paris, Éditions Les Belles Lettres, 1932.

RANCIÈRE, Jacques, *Aux bords du politique*, Paris, Éditions Gallimard, 2004.

RANCIÈRE, Jacques, *La haine de la démocratie*, Paris, Éditions La fabrique, 2005.

RAWLS, John, *Théorie de la justice*, traduction par Catherine Audard, Paris, Éditions du Seuil, 1987.

RICHARD, Jean-Pierre, *L'Univers imaginaire de Mallarmé*, Paris, Éditions du Seuil, 1961.

RICOEUR, Paul, *Philosophie de la volonté. Finitude et culpabilité. La Symbolique du mal*, coll. « Philosophie de l'esprit », Paris, Éditions Aubier, 1960.

- RICŒUR, Paul, *La métaphore vive*, Paris, Éditions du Seuil, 1975.
- RICŒUR, Paul, *L'identité narrative*, Paris, Éditions Esprit, 1988.
- RICŒUR, Paul, *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Éditions Points, 2003.
- ROCHER, Guy, *Introduction à la sociologie générale - l'action sociale*, Montréal, Éditions Hurtubise HMH, 1992.
- ROUSSET, Jean, *Forme et Signification. Essais sur les structures littéraires de Corneille à Claudel*, Paris, Éditions José Corti, 1970.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques, *Le Contrat social*, Genève, Éditions Pléiade, [1972] 1780-1789.
- SARTRE, Jean-Paul, « Préface » dans Paul Nizan, *Aden Arabie*, Paris, Éditions La Découverte, édition de 2002.
- SARTRE, Jean-Paul, *Qu'est-ce que la littérature ?*, Paris, Éditions Gallimard, Coll. « Folio », 2006.
- SAYAD, Abdelmalek, *La Double Absence. Des illusions de l'émigré aux souffrances de l'immigré*, Paris, Éditions du Seuil, 1999.
- SOURDEL, Dominique, SOURDEL-THOMINE, Janine, *Vocabulaire de l'islam*, Paris, Éditions Presses Universitaires de France, 2002.
- STEICIUC, Elena-Brândușa, *Literatura de expresie franceză din Maghreb. O introducere*, Suceava, Editura Universității din Suceava, 2003.
- STEICIUC, Elena-Brândușa, *Francophonie & diversité*, Suceava, Editura Universității « Ștefan cel Mare », 2017.
- STORA, Benjamin, *Le transfert d'une mémoire*, Paris, Éditions la Découverte, 1999.
- STORA, Benjamin, *Algérie Maroc Histoires parallèles, destins croisés*, Paris, Éditions Zellige, 2002.
- STRAUSS, Leo, *What is Political Philosophy?*, Chicago, University of Chicago Press, 1957.
- TODOROV, Tzvetan, *L'Esprit des Lumières*, Paris, Éditions Robert Laffont, 2006.
- TODOROV, Tzvetan, *La littérature en péril*, Paris, Éditions Flammarion, 2007.
- TOURNE, Lya, *Travail de l'exil, deuil, déracinement, identité expatriée*, Paris, Édition P.U.F., 1997.
- TYLOR, Edward Burnett, *La civilisation primitive*, Paris, Éditions Schleicher, 1920, traduit de l'anglais par Pauline Brunet.
- VALLUY, Jérôme, *Rejet des exilés - Le grand retournement du droit de l'asile*, Paris, Éditions du Croquant, 2009.

VINSONNEAU, Geneviève, *L'identité culturelle*, Paris, Éditions Armand Colin, 2002.

WEBER, Max, *Le savant et le politique*, Paris, Union Générale d'Éditions, traduction par Julien Freund, 1959.

WÜNENBURGER, Jean-Jacques, *Le Sacré*, Éditions P.U.F., Paris, 2009.

ARTICLES ET ÉTUDES PARUS DANS DES REVUES SCIENTIFIQUES

AMRI-SALAMEH, Nelly, « La malédiction du saint. *Du 'â'* et situations de conflit dans l'Ifrîqiyya médiévale. Essai de typologie in Hénia » dans *Être notable au Maghreb*, dir. Abdelhamid Henia, Rabat, Éditions de l'Institut de recherche sur le Maghreb contemporain, 2006, p. 69-88.

BONN, Charles, « La littérature maghrébine francophone, ou la parole en voyage » dans *Horizons Maghrébins - Le droit à la mémoire*, N°52, Toulouse, Éditions Presses Universitaires de Mirail, 2005, p. 32-36.

BOURDIEU, Pierre, « L'identité et la représentation », dans *Actes de la recherche en Sciences Sociales*, No. 31, Paris, Éditions Persée, 1980, p. 63-72.

BEN JELLOUN, Tahar, « Langue de feu pour la littérature maghrébine » dans *GEM*, N° 138, Paris, août 1990, pp. 89-90.

COLLOT, Michel, « Le thème selon la critique thématique » dans *Communications*, No. 47, Paris, 1988, p.81-82.

CONSTANTINESCU, Albumița Muguraș, « Le culturel sur les chemins de la traduction », dans *Atelier de traduction*, No. 28, Dossier : Avez-vous dit culturel ?, Suceava, Editura Universității din Suceava 2017, p. 13-18.

DÉJEUX, Jean, « La littérature maghrébine de langue française. » dans *Revue des mondes musulmans et de la méditerranée*, No 22, Aix en Provence, Éditions Persée, 1976, p. 216-220.

MORIN, Edgar, « Les Identités culturelles », *Revue de philosophie et de sciences sociales*, No. 1, Paris, 2000, p. 99-117.

MUREȘANU IONESCU, Marina, « Irina Adomnicăi, *Amours de contrebande*, Éditions l'Harmattan, 2015, p. 214, ISBN : 978-2-343-07336-1 » dans *Revue Roumaine d'Études Francophones*, No.8/2016, Iași, Éditions Junimea, p. 153-158.

REDOUANE, Najib, « De l'indépendance confisquée à l'identité bafouée dans *Le fleuve détourné* de Rachid Mimouni » dans *Études littéraires*, No. 33, Québec, Éditions Département des littératures de l'Université Laval, 2001, p. 169-183.

SHLEIFER, Andrei, VISHNY, Robert Ward, « Corruption » dans *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 108, No.3, Oxford, Éditions Oxford University Press, 1993, p. 599-617.

STEICIUC, Elena-Brândușa, « Sur la traduction des littératures francophones en Roumanie. I. La littérature maghrébine » dans *Atelier de traduction*, No. 1, Suceava, Editura Universității din Suceava, 2004, p. 82-89.

STEICIUC, Elena-Brândușa, GÂȚĂ, Anca, STOICESCU, Rodica, Introduction « Le Politique » dans *Revue Roumaine d'Études Francophones*, No.3, Iași, Éditions Junimea, 201, p. 9-10.

ARTICLES DE PRESSE PORTANT SUR NOTRE SUJET

AÏSSAOUI, Mohammed, « Le mari de la kamikaze » dans *Le Figaro*, Paris / 22.10. 2005.

BELKACEM, Lounes, « Berbères, libres et fiers de l'être » dans *Le Figaro*, Paris / 27. 06. 2003.

CHEREL, Guillaume, « La bombe humaine » dans *Le Point*, Paris / 17. 08. 2006.

HADDAD, Malek, « Débat sur la littérature maghrébine d'expression française » dans *El Nasr*, Alger / 05. 03. 1965.

KHADRA, Yasmina, « Le choc des cultures » dans *Revue internationale et stratégique*, 2009/2, No. 74.

LEBRUN, Jean-Claude, « L'ambition et le courage » dans *L'Humanité*, Paris / 05.10. 2006.

MARIN, Matthieu, « Avec Yasmina Khadra, l'amour triomphe de la violence » dans *Ouest-France*, Bretagne / 17. 03. 2021.

RASPIENGEAS, Jean-Claude, « Yasmina Khadra, l'éclaireur » dans *La Croix*, Paris / 10. 09. 2005.

RÉGNIER, Thomas « Bagdad sous les bombes » dans *Le Nouvel Observateur*, Paris / 07. 09. 2006.

SÉVERIN, Agnès, « La fabrique de la terreur » dans *Le Figaro*, Paris /12. 10. 2006.

ARTICLES RÉALISÉS PENDANT NOTRE RECHERCHE DOCTORALE

BRUMĂ-MAILLEBUAU, Magda-Roxana, « Le passé et le présent – une analyse thématique des romans de Yasmina Khadra et Tahar Ben Jelloun » dans *MERIDIAN CRITIC*.

REFUGEES / EXILES / EXPATRIATES, No. 2, Vol. 35, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, 2020, p. 189-199.

BRUMĂ-MAILLEBUAU, Magda-Roxana, « Restituer la culture maghrébine à travers les romans français - Tahar Ben Jelloun, Yasmina Khadra » dans *MERIDIAN CRITIC. RESTITUTIONS. ANALYSIS AND INTERPRETATION OF „FORGOTTEN” TEXTS*, No.1 Vol. 34, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, 2020, p. 185-193.

BRUMĂ-MAILLEBUAU, Magda-Roxana, « La culture transgresse les plats – une approche transdisciplinaire des romans de Yasmina Khadra, Tahar Ben Jelloun, Rachid Mimouni » dans *ANADISS*, No. 32, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, 2021, p. 25-34.

BRUMĂ-MAILLEBUAU, Magda-Roxana, « Le phénomène de la migration dans les romans de Rachid Mimouni, Yasmina Khadra, Tahar Ben Jelloun » dans *CULTURAL CROSSROADS*, Ploiești, Editura Universității Petrol-gaze din Ploiești, 2022, p. 45- 52.

BRUMĂ-MAILLEBUAU, Magda-Roxana, « La montée de l’islamisme – une approche transdisciplinaire des romans de Yasmina Khadra et de Tahar Ben Jelloun » dans *MERIDIAN CRITIC. INTER - AND TRANSDICICPLINARY APPROACHES OF THE PAST AND THE PRESENT*, Special Issue (Vol. 38), Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, 2022, p. 11-20.

ENTRETIENS

KHADRA, Yasmina, « Le choc des cultures » dans *Revue internationale et stratégique* no 74, Paris, Édition IRIS, 2009, p. 7.

DICTIONNAIRES

CHEBEL, Malek, *Dictionnaire des symboles musulmans*, Paris, Éditions Albin Michel, 1995.

CHEBEL, Malek, *Dictionnaire encyclopédique du Coran*, Paris, Éditions Fayard, 2009.

CHEVALIER, Jean, GHEERBRANDT, Alain, *Dictionnaire Des Symboles Mythes, Rêves, Coutumes, Gestes, Formes, Figures, Couleurs, Nombres*, Paris, Éditions Robert Lafont, 1990.

CHEVALIER, Jean, GHEERBRANDT, Alain, *Dictionnaire des symboles et archétypes culturels*, Éditions Polirom, Bucarest, 2009, Traduction de Micaela Slavescu, Laurentiu Zoicas.

LAPLANCHE, Jean et PONTALIS, Jean-Baptiste, *Le Vocabulaire de la psychanalyse / Vocabularul psihanalizei*, București, Ed. Humanitas, 1994, traduction de radu clit, Alfred Dumitrescu, Vera Șandor, Vasile Dem. Zamfirescu, p. 79 – 80.

Le Petit Robert, Paris, Éditions Le Petit Robert, 2012.

SYLLAMY, Norbert, *Dictionnaire encyclopédique de Psychologie*, tome 2, Paris, Éditions Bordas, 1980.

SOURCES NUMERIQUES

KHADRA, Yasmina, *Histoire d'un étonnant pseudonyme*, interview PMF, Juin 2004.

<https://www.fabula.org/actualites/111579/litterature-et-politique-sommes-nous-encore-modernes-litterature.html>

www.cordial.fr/dictionnaire

<https://www.larousse.fr/dictionnaires>

<https://bitbucket.icaap.org/dict.pl>

https://www.universalis.fr/encyclopedie/colonialisme-et-anticolonialisme/#i_0

<https://www.cnrtl.fr/lexicographie/th%C3%A8me>

<https://www.dictionnairedesfrancophones.org/form/kachabia/sense/dict%3AAbdlp%2Fse nse%2F3f3acaf13005f8d28e15351b804c1225>

<https://www.encyclopedie.fr/definition/Fajr>

<https://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/avoir%20le%20cafard/fr-fr/>

<https://ehne.fr/fr/encyclopedie/th%C3%A9matiques/1%E2%80%99europe-et-le-monde/gouverner-les-europ%C3%A9ens-et-les-populations-coloniales/les-protectorats-d%E2%80%99afrique-du-nord>.

<https://sociologydictionary.org/inequality/>

<https://www.geneanet.org/nom-de-famille/YOUNES>

<https://www.le-dictionnaire.com/definition/yaouled>

<https://www.arabetunisien.com/traduction/TN/rabbi%20m3ak>

<https://www.linternaute.fr/dictionnaire/fr/definition/mektoub/#:~:text=Terme%20qui%20est%20emprunt%C3%A9%20C3%A0,avait%20confiance%20en%20son%20mektoub>.

<https://books.google.ro/books?id=IobbCgAAQBAJ&pg=PT13&lpg=PT13&dq=Ilik+dh%E2%80%99arguez+!&source=bl&ots=S-8WQJVVmP&sig=ACfU3U14NW6x>

<https://books.google.ro/books?id=IobbCgAAQBAJ&pg=PT13&lpg=PT13&dq=Ilik+dh%E2%80%99arguez+!&source=bl&ots=S-8WQJVVmP&sig=ACfU3U14NW6x>

<https://www.dw.com/fr/le-kholkhal-un-bracelet-qui-%C3%A9moustille-les-tunisiens/a-17347688>

<https://fr.wiktionary.org/wiki/kamis>

<https://lasignificationprenom.com/azel/>

<https://sainte bible.com/jonah/1-17.htm>

www.cordial.fr/dictionnaire/definition/walou.php,

https://www.lescahiersdelislam.fr/Malek-Bennabi-De-la-Vocation-civilisationnelle-de-l-islam_a1956.html

<https://www.editions-harmattan.fr/index.asp?navig=auteurs&obj=artiste&no=8191>

<http://www.unjourunpoeme.fr/auteurs/valery-paul>

https://www.pierre-emmanuel.net/c/Biographie/En_bref/page/1

<https://www.fnac.com/Gabriel-Garcia-Marquez/ia61030/bio>

<https://la-philosophie.com/philosophie-nietzsche>

<https://www.france24.com/fr/20131104-algerie-yasmina-khadra-mare-piranha-election-presidentielle>

<https://apprendre-larabe-facilement.com/starfoullah/>

https://www.mfdgi.gov.dz/images/pdf/textes_reglementaires/F1999025.PDF

<https://arabeclassique.forumactif.com/t2549-que-signifie-ar-rahman-ar-rahim-meaning-of-rahmat>

<https://desencyclopedie.org/wiki/Tchi-Tchi> page consultée le 24.03.2022.

<https://www.lalanguefrancaise.com/dictionnaire/definition/falaqa>

<https://dictionnaire.reverso.net/francais-definition/Hajja>

<https://www.ledevoir.com/lire/537533/terrorisme-et-radicalisation-un-roman-pour-comprendre>

http://www.taharbenjelloun.org/chroniques.php?menuimg=3&type_texte=0&id_chronique=109<https://www.geneanet.org/nom-de-famille>

https://www.youtube.com/watch?v=mvu_HWo6QJk

<https://lasignificationprenom.com/azel/>

<https://sainte bible.com/jonah/1-17.htm>

https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/corruption

<https://www.parismatch.com/Culture/Livres/Yasmina-Khadra-la-corruption-releve-de-la-rapacite-1622052>

<http://www.coran-en-ligne.com/coran-en-francais.html>

<http://oufakkir.centerblog.net/2569142-ecrivains-de-la-renaissance-litteraire-arabe>

https://www.mfdgi.gov.dz/images/pdf/textes_reglementaires/F1999025.PDF

<https://www.ledevoir.com/lire/537533/terrorisme-et-radicalisation-un-roman-pour-comprendre>

http://www.taharbenjelloun.org/chroniques.php?menuimg=3&type_texte=0&id_chronique=109

<https://www.iom.int/fr/termes-cles-de-la-migration>

<https://www.expressio.fr/expressions/etre-legion>

<http://www.yasmina-khadra.com>

<https://www.goethe.de/ins/dz/fr/kul/sup/woh/20820574.html>

<https://www.iom.int/fr/termes-cles-de-la-migration>

<https://www.ouest-france.fr/culture/livres/avec-yasmina-khadra-l-amour-triomphe-de-la-violence-7189949>

<http://www.bdlp.org/fiche.asp?no=508926&base=MA>

<https://www.linguee.fr/allemand-francais/traduction/eine+ganz+andere.html>

<https://archive.org/details/DictionnaireDesSymbolesMusulmans/page/n185/mode/2up>

<https://mjp.univ-perp.fr/constit/dz1830.htm>

https://www.academia.edu/29713739/Dictionar_de_Simboluri_Si_Arhetipuri_Culturale

<http://www.limag.refer.org/Textes/Bonn/VoyageCollBeyrouth.htm>

<https://www.fnac.com/Yasmina-Khadra/ia101142/bio>

<https://sainte bible.com/jonah/1-17.htm>

<https://babzman.com/lorigine-du-doro-par-chawki-amari/>

